

ANTONIO GRAMSCI VE HEGEMONYA

ANTONIO GRAMSCI'S CONCEPT OF HEGOMONY

Doç. Dr. A. Baran DURAL

TC. Trakya Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Kamu Yönetimi Bölümü
b_dural@yahoo.com

Öz

Gramsci'nin hegemonyaya verdiği değer bağlamında, sivil toplum-politik toplum ayrımına değinilmelidir. Gramsci, politik toplumun zora (tahakküme) dayalı yapısının karşısına sivil toplumu çıkarır. Burada önemli nokta, politik toplumun zora dayalı niteliğine karşı sivil toplumun hegemonyaya, yani oydaşmaya bağlı yapısının konulmuş olmasıdır. Bu bağlamda işin içine hegemonyayla birlikte ideoloji de giriyor. Diyalektik olarak hegemonya tahakkümle bir zıtlık içerisinde bulunsa bile esasta zor ve rıza, tahakküm ve hegemonya yan yanadır. Devlet aygıtının zorlamalarına karşın ekonomik ilişkilerin yeniden düzenlenmesini sağlayan hegemonya, bir yandan zorlamayı geri plana iterken aynı zamanda onun gizlenmesini sağlar. Zira devlet, zorlama aygıtlarını (örneğin ordu) gerektiğinde hegemonik sistemi tekrar sağlamak, korumak ya da direnenleri baskı altında bulundurabilmek için ileri bir tarihte kullanmak üzere saklar.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Fabrika Konseyleri, sivil toplum, tahakküm, rıza

Abstract

It's quite important to spot on the concept of hegemony to understand Gramsci's Works. The thinker points out at civil society against the political society's structure consisting of domination and force. Civil society uses hegemony and assentment where as the political society is based up on domination and force. This principle makes the civil society the main field of political struggle. However although hegemony seems to be at the right opposite side of domination and force, in real political struggles; domination, force, assentment and hegemony are found as combined altogether. The domination forced by the state on the public is usually being smoothed within the civil society. For Gramsci, the civil society which stands very closely to economical area hides state's enforcements on the political society. As long as civil society is capable of relaxing the tension between masses and central authorities, state postpones using forces of domination like the army as far as a hegemonic crisis hits itself.

Keywords: Hegemony, Labour Counsils, civil society, domination, assentment.

Giriş

22 Ocak 1891’de Güney İtalya’da dünyaya gelen Antonio Gramsci, 16 Mayıs 1937’de yaşamını yitirdi. Zaten bozuk olan sağlık koşullarını uzun süren hapis hane yaşamının daha da kötüleştirilmesi nedeniyle genç bir yaşta hayatını kaybeden Gramsci, İtalya’nın özgüllüğünü, özellikle de Güney-Kuzey ayırımından yola çıkarak göz ardı etmemeye özen gösterdi. Ölümünün ardından uzun yıllar ismi yeterince dünya düşün literatürüne yansımaya Gramsci, o yıllarda bir düşünürden ziyade aktif bir siyaset adamı olarak anıldı. 1960’lı yılların sonlarında başlayan, 1968 hareketi ve Marxizm’e getirilen eleştirel yaklaşımlarla birlikte etkinliğini arttıran Avrupa Komünizmi’nde, Gramsci fazlasıyla referans alınan bir kaynak olarak kendisini gösterdi.

Özellikle Althusser, Rosa Luxemburg ve Frankfurt Okulu kaynaklı çalışmalarda Antonio Gramsci’nin isminden söz edilmeye başlandığı bilinmektedir. Proloterya diktatörlüğü ve Avrupa’nın özgüllüğü gibi tartışma noktalarında, Avrupa Komünizmi’nin kendisini Gramsci üzerinden meşrulaştırmaya çalıştığı söylenebilir. Daha sonra gündeme gelen radikal demokrasi tartışmalarında da Gramsci sıklıkla tartışılan bir kaynak olmayı sürdürdü. 1985’lerde Türkiye’de oluşan sol-liberal akımların referans göstermesiyle Türkiye’de de izlenmeye başlanan Gramsci, sivil toplum konusundaki çözümlerleriyle sol literatürün önemli bir düşünürü olduğunu ortaya koydu(DURAL,2007:73-75).

Gerçi Gramsci okumaları hayli farklı noktalarda yoğunlaşmaktadır. Kimi akımlar Gramsci’nin kültür çözümleri, İngiliz merkezli Yeni Sol hareketin kültürel çalışmalar tartışmalarını çözümlenmede temel çıkış noktalarından biri olarak ele alınırken, düşünürü; sivil toplum, tarihsel blok, aydınlar ve hegemonya çözümlerlerini merkez alarak inceleyen kimi yorumlara da rastlamak mümkündür. Ne var ki, Gramsci’nin belki de en kapsamlı ve bütünleştirici yorumları, kendisini, hegemonya çözümlerinde gösterir.

Nitekim bu araştırma evreninin konusunu da Gramsci’nin hegemonya çözümleri oluşturmaktadır. Konuyla ilgili daha fazla detaya girmeden önce Gramsci’nin içinde bulunduğu şartlardan bazılarıyla, bütünleştirici ögenin saptanması açısından bu çözümlerinin düşünürün ele aldığı diğer kavramlardan hangileriyle birlikte araştırılacağına dikkat çekmek gerekecektir. Zira hegemonyayı tek başına ele almak çalışmayı içinden kolaylıkla çıkılamayacak noktalara sürükleyebilecektir. Gramsci İtalya’nın Güneyi’nde dünyaya gelmiş ve ilk çözümlerini Güney Sorunu’na odaklanarak yapmıştır. İtalya, tıpkı Almanya gibi ulusallaşma sürecini geç tamamlayabilmiş bir ülkedir. Yine İtalya özgülünde

Güney ve Kuzey'in yapı farklılıkları, sosyo-ekonomik farklılıklar önemlidir. Kuzey'de kapitalistleşmiş, feodal yapının dışına çıkmış bir görünüm hakimken Güney'de (Gramsci Sardunyalı'dır) yarı-feodal bir yapı kendisini göstermektedir.

Güney'in gelişmemişliğini araştıran Antonio Gramsci, öncelikle etnik milliyetçiliğe yakın Sardunya ulusçuluğu temelli bir yaklaşım geliştirir. Kuzey'in Güney'i sömürdüğünü öngören Gramsci, burs bulup Kıta İtalyası'na gittikten sonra, sosyalist görüşe yakınlığıyla tanınan ağabeyinin evrakları vasıtasıyla sosyalist fikirlerle tanışır ve etnik milliyetçi bakış açısından sosyalist fikirlere evrilir. "The New Order" dergisiyle 1919 yılında tezlerini ulusal düzlemde siyasal alana taşıma fırsatı yakalayan Gramsci'nin hayatında, "1919-1921 Fabrika Konseyleri Dönemi"nin yanı sıra; 1922, 1926, 1929 ve 1937 tarihleri de önemlidir.

Gramsci'nin çalışmalarında en çok göze batan husus, düşünürün kavramları dikotomiler yani karşıtlıklar üzerinden incelemesidir. Hegemonya kavramı ele alındığında bu karşıtlıkların ne denli önemli olduğu kendiliğinden görülecektir. Hegemonyanın karşı-hegemonyayı oluşturması yine sıklıkla karşımıza çıkacak olan organik-geleneksel aydın, organik-konjonktürel krizler, sivil toplum/politik toplum gibi faktörler bu karşıtlıkların en fazla göze batanlarıdır.

Bu bağlamda "Gramsci ve hegemonya" konulu çalışmada hegemonya kavramının, Fabrika Konseyleri döneminden itibaren ele alınacağı ve hegemonyanın yer yer tarihsel blok, aydınlar, organik kriz, sivil/politik toplum hegemonya krizi çözümleriyle birlikte düşünüleceği vurgulanmalıdır. Çalışmanın en sonunda ise kısaca uluslararası hegemonya konusuna değinilecek; sivil topluma damgasını vuran hegemonya terimi ise sürekli olarak politik toplumda gözlenen tahakküm kavramıyla beraber işlenecektir. Zira temel bir sınıfın diğer bazı yan sınıflarla kuracağı oydaşma ve bunun sonucu geliştireceği hegemonya, politik toplumda ulaşılabilecek egemenlik (tahakküm/domination) açısından son derece önemlidir.

1. Hegemonya Kavramına Giriş

Gramsci'nin hegemonya çözümlerinin kökenini, Kuzey-Güney ayrışmasına dek götürmek mümkündür. Zira sorunu ilk yazılarında etnik temelli bir sömürü ilişkisi içinde inceleyen düşünür, daha sonra sorunu sınıfsal bağlamda ele alarak İtalya'da kurulacak tarihsel bloğun iki ana kanadının, köylüler ve işçiler olacağı sonucuna varmıştır. İşçi sınıfı, hedeflerini gerçekleştirmek için köylüler (peasants) üzerinde hegemonyasını kurmalı, köylülerle tarihsel bir blok oluşturmalıdır(PORTELLİ: 1982: 69).

Bir üstyapılar düşünürü olarak da ele alınan Gramsci, özellikle hegemonya ve tarihsel blok üzerine geliştirdiği öngörülerıyla, Marx'ın yapı ekseninde sınırlı kalan çözümlerine yeni anlamlar ilave etmiştir. Varolan hegemonik sistemin işçi sınıfı yararına değiştirilmesinin, yani işçi sınıfının hegemonyasının kurulmasının en başat şartı, diğer sınıfların da çıkarlarını bu sınıf etrafında örgütlenerek koruyabileceklerine inanmaları ve işçi sınıfının görüşlerine rıza göstermeleridir. Zira Gramsci'ye göre bir sınıf politik egemenliğe ulaşmadan önce hegemonyasını kurabilir ve hatta kurmalıdır da. Böylelikle hegemonya, *“Siyasal yönetim olmadan önce, kültürel ve moral yönetim”*(FIORİ, 1989: 221) durumuna gelecektir.

1.1 Hegemonya Teriminin İçeriği

Hegemonya teriminin çekirdeğinde sınıfsal egemenlik ilişkilerinin yeniden üretimi ve toplumsal biçimin izleklerinin yanı sıra, siyasal iktidarın toplumu nasıl yönettiğini de gözlemek olasıdır. Bu bakımdan yönetime ve siyasal egemenliğe ağırlığını koyan her sınıf, sivil toplum düzleminde tüm toplumu yönetmeye gücü olduğunu ispatlamak durumundadır. Yani bu sınıf, sadece kendi alanında değil tüm toplumu örgütleyip yönetme gücüne sahip olduğunu kanıtlamak zorundadır. Bunun için de yönetmeye talip olan sınıf, öncelikle hegemonik üstünlüğünü kurmalıdır. Dar anlamda hegemonya sadece sınıflararası üstünlük değil, politikanın özgüllüğü, siyaseti yapma ve şekillendirme ilişkisiyle de ilgilidir.

Bu bağlamda hegemonya terimi, *“Hem yönetici bir sınıf olarak proletaryanın hem de yönetimin uygulanmasına ilişkindir. Bu egemen sınıfın, karşıt gruplar üzerinde zorunlu olarak uygulayacağı zorlama demektir. Fakat bu proletarya ile işbirliği yapmaya hazır olan ve bu tutumuna etkinlik kazandırılması söz konusu olan müttefiklerinin fikir ve kültür alanında yönetilmesi de demektir. Hegemonya yönetimin olumlu yönünü de geliştirir”*(GRAMSCİ, 1997: 28). Bir anlamda hegemonya hükmedenle yönetilen arasındaki çelişkiyi ortaya çıkararak yeni bir tarihsel blok kurulmasını, daha sonra da yeni sınıfın yönetimi ele geçirmesini sağlamak bakımından mühimdir.

Örneğin Gramsci, her siyasal akımın kendi saflarında yer alanları diğer saflarda olanlardan ayırt etmek ve bu yoldaki fikirleri güçlendirerek, aynı safta olanların özgün- yaşam koşullarına uyan- hakiki bir öğretiyi düzenlemek mecburiyetinde olduklarına inanmaktadır. Üst yapıların önemine özellikle atıfta bulunan Gramsci, hegemonya kavramında olduğu kadar sivil toplum bağlamında da Marx ve Lenin'e önemli katkılarda bulunur. Hegel'in etkisinden sıyrılmayan Marx, sivil toplumu bir *“kötülükler alanı”* olarak düşünürken, Engels de sivil toplumu ekonomik ilişkiler alanının kararlaştırıcı ögesi şeklinde betimlemiştir(MARX-

ENGELS, 1976: 42). “*Alman İdeolojisi*”nde ise sivil toplumun tarihin gerçek fuayesi olduğundan hareketle, “*Sivil toplum bir aşamanın ticaret ve sanayi yaşamının bütün bütününi kucaklar*” denilmektedir(MARX-ENGELS: 92).

Bu yaklaşımlara karşın Gramsci; sivil toplum, politik toplum, devlet arasındaki çatışmaya dikkati çekerek ve hegemonyanın sivil toplum alanında gerçekleştirildiğine işaret ederek, tartışmayı yapıya değil üstyapıya bağlayarak, Marx ve Engels’in fikirlerine ciddi açılımlar yaratmaktadır. Ancak düşünür, sadece üstyapılarla sınırlı kalmayarak, yapının da önemine değinmiş ve yapının belirleyiciliğini yok saymamıştır. Gramsci’ye göre sivil toplum düzeyi, özel denilen kurumlar bütünlüğünü oluşturmakla kalmaz aynı zamanda egemen grubun toplum genelinde uyguladığı hegemonya işlevine karşılık düşer. Gramsci, sivil toplumu politik toplumun karşısında konumlamaktadır. Böylelikle Gramsci, politikanın özgüllüğüne atıfta bulunmuş olur. Ne var ki, politikanın özgüllüğünü kabul eden ilk sosyalist kuramcı Gramsci değildir. Lenin de hegemonyanın kurulduğu alanın politika olduğunu kaydederek, politikanın özgüllüğüne dikkati çekmiş bir düşünürdür ve bu açıdan Gramsci ile Lenin arasında fikirsel bir tutarlılık olduğunu görmekteyiz.

Yeniden Kuzey- Güney ayrımına dönüldüğünde, İtalya’da Kuzeyli işçi bloğuyla Güneyli köylü yığınları arasında bir bütünlük yani tarihsel blok kurulamadığı ve geniş toprak sahibi köy aristokrasisinin hegemonik örüntüsünün aşılamadığı söylenebilir. Gramsci’ye göre İtalya’da sınıf ittifakları modeliyle köylü yığınlarının rızasını alıp, köylülerle tarihsel bir blok oluşturacak olan işçi sınıfı, kendi hegemonyasını kuracaktı. Oysa bu ülkede kapitalizm kendisini yeniden üreterek kapitalistlerin yerini başka kapitalistlerin alması gerçekleşecek ve faşizm iktidara gelecekti. Almanya’da da yaşanan bundan farklı bir şey değildi ve her iki ülkede, işçi sınıfının üzerinde inanılmaz bir baskıyla gidilerek, salt zora dayalı bir tahakküm işleyişi gündeme gelecekti.

2.1 Sivil Toplum/ Politik Toplum

Gramsci’nin hegemonyaya verdiği değer bağlamında, sivil toplum-politik toplum ayrımına değinilmelidir. Gramsci, politik toplumun zora (tahakküme) dayalı yapısının karşısına sivil toplumu çıkarır. Burada önemli nokta, politik toplumun zora dayalı niteliğine karşı sivil toplumun hegemonyaya, yani oydaşmaya bağlı yapısının konulmuş olmasıdır. Bu bağlamda işin içine hegemonyayla birlikte ideoloji de giriyor.

Diyalektik olarak hegemonya tahakkümle bir zıtlık içerisinde bulunsa bile esasta zor ve rıza, tahakküm ve hegemonya yan yanadır. Devlet aygıtının zorlamalarına karşın

ekonomik ilişkilerin yeniden düzenlenmesini sağlayan hegemonya, bir yandan zorlamayı geri plana iterken aynı zamanda onun gizlenmesini sağlar. Zira devlet, zorlama aygıtlarını (örneğin ordu) gerektiğinde hegemonik sistemi tekrar sağlamak, korumak ya da direnenleri baskı altında bulundurabilmek için ileri bir tarihte kullanmak üzere saklar(GRAMSCI: 278). Bu noktada söz konusu olan, hukukun olumsuz yanının, böylesi bir durumda egemen güçlerin hukukun normlarına ve özellikle de cezalandırma işlevine yaslanarak, direnenlerin tahakküm altına alınmasına yardımcı olan niteliğidir(GRAMSCI: 312).

Gramsci, politika ve iradeyi ön plana çıkarırken, hegemonyanın toplumsal meşruluk sorunu halledildikten sonra kurulduğunu söyler. Ayrıca hegemonyada etik, moral ve ideolojik unsurlar da işin içine girer. Örneğin Fransız ihtilali modelinde ekonomik egemenliğini siyasal üstünlüğe taşıyan burjuva sınıfı, siyasi üstünlük öncesinde kurduğu hegemonik üstünlüğü sayesinde, kentli işçi sınıfı ve köylülerle bir ittifaka girerek tarihsel bloğunu oluşturur. Ancak devrimden sonra bunun da yetmediği anlaşılır ki, devreye etik, kültürel ve ideolojik düzenlemeler girer. Bu örnek hegemonyanın ne denli farklı düzlemlerde aranması gerektiğine işaret eder.

Yukarıdaki ilişkiyi daha iyi anlamak için kilise örneği verilebilir. Gramsci'ye göre devlete karşı sivil toplumun korunma alanlarının birisini de kilise sağlardı. Yani sivil toplumun önemli bir varlık alanını kilise oluştururdu. Örneğin devletin temsilcileriyle kilisenin temsilcilerinin vardığı uzlaşmalar, sivil toplumun önemli kazanımlarını yaratır ve kilise ideolojik türdeşliği- ideolojik yapısının önemiyle, toplum üzerindeki etkinliğini yeniden üretmeyi başarırdı. Zira dinlerin ve de başat olarak kilisenin, dinsel topluluğun öğreti birliğini sağlama yolundaki kesintisiz mücadelesi, en azından dinsel bazda yüksek katmanlarla alt katmanlar arasında, radikal bir kopuş yaşanmaması yönünde entelektüel çabaları söz konusuydu. Burada sivil toplum ve hegemonya açısından kültürel, entelektüel yönde öğelerin ön plana çıktığı görülüyordu.

2.1.1 Rıza Tahakkümü Nasıl Meşrulaştırır?

Daha fazla ilerlemeden tekrar sivil toplum/ politik toplum ayırımına dönüldüğünde, bu noktada üç aşamalı bir model dizgesiyle karşılaşılabılır. Bu noktada birinci aşamada bir zıtlık ilişkisiyle karşılaşılr. Bu şemaya göre sivil toplum ve devlet yukarıda da belirtildiği üzere bir karşıtlık ilişkisi, çelişki halinde bulunur ki, formül daraltıcı niteliktedir. İkinci aşamada genişletici bir şemayla karşılaşılrız. Gramsci, bu modele, “Devlet, diktatora+hegemonya

(politik toplum+sivil toplum)” demektir(PORTELLİ: 33). Bu zorlama zırhıyla korunan bir hegemonyadır ve rıza tahakkümü meşrulaştırmaktadır.

Yukarıda betimlenen anlayış çerçevesinde sivil toplumla politik toplumun varlığıyla ikisi arasındaki organik ilişkiler, devletin devamlılığının sağlanması ve tarihsel bloğun korunması açısından önemlidir. En son kertede ise üçüncü şemaya gelinir. Bu noktada devlet; politik toplumla sivil toplumun entegrali şeklinde gösterilir. Gramsci somut gerçeklik bağlamında ve son kertede bir çağın sivil toplumunun o çağın politik toplumunu da verdiğini savunur.¹

Marx, “1844 El Yazmaları”nda; toplumun, ekonomi-politikçiye bir sivil toplum olarak görüneceğini kaydederken, sivil toplumda her bireyin, başkalarıyla karşılıklı olarak kurduğu gereksinim ilişkileriyle var olacağına inanmaktaydı. Buradan hareketle sivil toplumun yani yapının üstyapıyı etkileyeceğini savlayan Marx, liberal düşünceye eleştiriler yönetir. Zira ekonomi-politikçiler yani liberal düşünürler, toplumu sadece piyasadan ibaret gibi görmek eğilimindedirler. Sivil toplum piyasa şartları ve rekabet ilişkileri içerisinde varlığını sürdürür. Oysa Marx, sivil toplumu giderek somutlaştırırken, toplumun sivil toplumdaki ibaret olmadığını; toplumu sivil toplumdan ibaretmişçesine inceleyen değerlendirmelerin, kavramları anlamsızlaştırdığını belirtir. Önemli olan toplumu çelişki ve eşitsizliklerden kurtarmaktır.

Althusser ise özellikle ikinci şemayı dikkate alarak; devletin baskı araçlarıyla devletin rıza mekanizmaları arasında bir bağ kurdu. Devletin baskı araçları daha önce de dile getirildiği gibi politik toplum çatısı altında irdelenirken, devlete rıza mekanizmaları da sivil toplum aracılığıyla sağlandı. Bu yaklaşım hiç kuşkusuz, sivil toplumu ideolojik aygıtlar arasına koymayı hedeflemektedir(Hall, 1979: 315-318).

Yine Gramsci sivil toplum-hegemonya ilişkileri bağlamında Batı toplumlarıyla Doğu toplumlarını ayırtırmayı dener. Şematik düşünüldüğünde Batı toplumlarında sivil toplum, Doğu toplumlarına oranla çok daha gelişmiş ve politik toplumla daha sıkı organik ilişkiler kurmuştur. Dolayısıyla da bir Doğu toplumu olan Rusya’da, ekonomik kriz durumunda sivil toplumun yaratacağı dolayimli etki gerçekleşmedi ve devrim oldu. Oysa Batı toplumlarında sivil toplumun dolayimli etkisi, kriz sürecine doğrudan etki ettiği için devrim gerçekleşmedi. Bu da bir toplumda sivil toplum ne denli gelişirse, hegemonyanın da o denli yaygın olacağı

¹ Bakınız Mehmet Yetiş’in, Gramsci ve Siyaset Kuramı ders notları; AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi Bilim Dalı. Ankara, 2000-2001

sonucunu verir. Yani hegemonya varsa baskı aygıtları ya iyiden iyiye gereksizleşmiş ya da “gizlenebilir” bir konum kazanmış demektir.

2.1.2 Yapı-Üstyapı-Hegemonya

Gramsci'nin hegemonya çözümlerini üstyapı alanında somutlaştırdığını ve çözümlerinin temeline siyaset, hukuk, ideoloji gibi üstyapı kurumlarını aldığına değinilmişti. Ne var ki, Gramsci, tüm bu kurumlara vurgu yaparken yapıyı da göz ardı etmemiştir. Düşünürü göre yapıda meydana gelen değişikliklerin, yani üretim ilişkilerindeki değişikliklerin, üstyapıyı belirleyeceğini söylemek zorunludur. Zira, Gramsci, hegemonyanın aslında fabrikalarda kurulduğunu söylerken, yapının belirleyiciliğine yeterince vurguda bulunmaktadır.

Ancak Gramsci bir kere yapı üstyapı üzerinde belirleyici olduğu zaman üstyapının da yapıyı belirlemeye hazır hale geldiğini kabul etmektedir. Bu da düşünürün, dikotomik yönünü bir kez daha göstermektedir Yapı ve üstyapı belirleme aşamasında organik bir zıtlıklar ilişkisi çerçevesinde birbirlerini etkilerler. Ekonomizme olduğu kadar ideolojizme saplanmayı da benimsemeyen düşünür, ekonomizmde mekanik nedenlerin aşırı önemsenmesine ve ideolojizmde de iradeci- bireysel ögenin tek belirleyici halinde ele alınmasına karşı çıkar. Politik-sivil toplum çözümlerinin üçüncü şemasından destek alan Gramsci, Fransız Devrimi çözümlerinde sorunu şöyle incelemektedir:

“Burjuva sınıfının hukuk anlayışında giderek, devletin işlevinde meydana getirdiği devrim, özellikle halkın, bu sınıfın çıkarları ve dünya görüşü yönünde etkilenmesi (conformisme) isteğinden kaynak almaktaydı. Devrimden önceki egemen sınıflar, özünde tutucuydular. Bunu, başka sınıfların, organik olarak kendi sınıflarına geçişi yolunda çaba göstermeleri anlamında düşünmelidir. Yani kendi sınıf çıkarlarını ‘teknik’ ve ‘ideolojik’ olarak genişletmeyi düşünmezler: Bu kapalı bir kast anlayışıdır. Burjuva sınıfı ise kendisini, bütün toplumu, kültür ve ekonomi düzeyine özümseyerek yaratabilen, sürekli hareket halinde bir organizma olarak ileriye sürer: devletin işlevi değiştirilmiştir. Devlet, ‘eğitici’, vb. olur” (GRAMSCI: 320-321).

Bu noktadan hareketle Daniel Haliev'y'nin, devletin bir temsil aygıtı olduğu yönündeki görüşüne de atıfta bulunan Antonio Gramsci, neticede devletin sadece bir hükümet örgütü olmadığını aynı zamanda hegemonyanın, “özel” aygıtı veya “sivil” toplum olduğu sonucunu çıkarır(GRAMSCI: 321). Bu bağlamda tarihsel gelişmelere yön veren yapının, sivil toplum

olduğu anlarda sivil toplum, devlet hatta ve hatta devletin de ta kendisi haline geldiği yargısına gidilebilir.

Son söz olarak Gramsci'ye göre yapılar ve üstyapılar “*tarihsel blok*” oluştururlar. Üstyapıların karmaşık, uyuşmaz örüntüsü yapının bütününe yansıtmakla kalmaz her iki yapı arasında, hem diyalektik hem de organik ilişkiyi ortaya çıkarır. Yine hegemonya krizinin ortaya çıkması, genişlemesi, yeni bir siyasal egemenliğe dönüşmesi yolunda ya da belli bir sınıfın egemenliği bir diğerine devretmesi anlamında olmazsa olmaz iki koşul mevcuttur. Gramsci, bunu, “*1- İnsanlık daima çözümleyebileceği, başarabileceği işleri ele alır... Bu iş (ya da sorun) çözümlenmesi için gerekli maddi koşulların bulunduğu ya da hiç olmazsa oluşum sürecinin içine girdiği koşullarda ortaya çıkar. 2- Bir toplumsal kuruluş, içinde taşıyabileceği bütün üretim güçlerini geliştirmeden ya da daha yüksek yeni üretim ilişkileri bunların yerini almadan hiçbir zaman ortadan kalkmaz: Bu yeni ilişkiler eski toplumun bağrından doğup gelişmeden yani bunları geliştiren maddi koşullar gerçekleşmeden ortadan kalkamaz*” sözleriyle dile getirmektedir(GRAMSCI: 149).

Gramsci'den yapılan alıntı incelendiğinde önce yapıda baş gösteren gelişmeler yani maddi koşulların ortaya çıkması esastır. Bunu ister istemez toplumda yeni veya daha ileri üretim ilişkilerinin oluşturulması yönünde bir talebin yaratılması izleyecektir. Bu bağlamda eski üretim ilişkilerinin sağladığı tablodan memnun kalmayan sınıflar arasında, yeni arayış ve ittifaklar izlenecektir. Yani eskiyi savunan güçlerle yeniyi talep edenler arasında, önce kopukluk, sonra talepkarlar sathında yeni tarihsel bloğun kurulması izleyecektir. Bir sınıf bağlaşıkları arasında hegemonyasını kurup, yeni yönetici güç olma potansiyeline sahip bulunduğunu kanıtlayınca ise iş siyasal egemenlik boyutuna yönelecektir.

2.2 Ekonomik-Korporatif Evrenin Aşılması

Hegemonyayı yapı-üstyapı açısından değerlendirdikten sonra “*ekonomik-korporatif evrenin aşılması*” sorununa geçilebilir. Gramsci, her devletin ekonomik-korporatif düzlemden geçeceğine dikkati çekiyordu. Bu husus hem kilisenin sivil toplum-hegemonya bağlamındaki işlevini yitirmesi hem de yeni tarihsel bloğun oluşturularak, hegemonya ve egemenlik taleplerinin yeniden örgütlenmesi açısından önemli bir uğrak olmaktadır. Gramsci yaptığı üçlemeli çözümlemede, ekonomik- korporatif aşılmasının gerekliliğini, özellikle de ikinci madde kapsamında, göstermeye çalışmaktadır. Üstelik hayli önemli olan ikinci aşama da, kendi içerisinde üç aşamalı bir yapı arz eder.

Üçlemeli çözümlemenin ilk ayağını tamamıyla yapıya bağlı toplumsal ilişkiler oluşturur ki, bu durum iradeden bağımsız tamamen kendiliğinden bir içeriğe yaslanmaktadır. Gramsci'ye göre fizik bilimlerinin teknikleriyle ölçülebilecek nitelikteki bu ilişkilerden ikinci bir aşamaya geçilir. Aşama kendi içerisinde üç bölümde incelenirken, ilk ayağı ekonomik-korporatif aşama oluşur. Bu noktada bir tüccar diğeriyle ya da bir imalatçı aynı iş kolundan başka imalatçıyla dayanışma gereksinimi doğar. Ne var ki burada sorunsalı, aynı işkolundaki üretici güçlerin, sadece kendi işkollarından gelen üreticilerle dayanışma duymaya yönelip, diğer işkollarını dayanışmanın kapsamı dışında bırakmalarında yatar. Yani mesele, örgütlenme ihtiyacının dar mesleki sınırlarda sıkışmasıyla ilintilidir.

İkinci aşamada aynı toplumsal gruptan olanlar arasında bir çıkar birliğine geçiş gözlenir. Artık devlet şuuru soruna ağırlığını koymaktadır. Egemen gruplarla siyasi, hukuksal eşitliğe kavuşmak, yasama ve yönetme sürecine katılmak isteyen unsurlar arasında, bazı talep uyumsuzlukları ya da söz konusu alanların sınırlı olarak yeniden düzenlenmesi çelişkisi başgösterir. Üçüncü aşamaysa ise hegemonyanın kurulmasına dek vardırıılır ki, Gramsci bu hususu aşağıdaki gibi çözümlemektedir:

“Üçüncü aşamada artık her grup, bugünkü ve gelecekteki gelişmesi içinde kendi korporatif çıkarlarının, tamamıyla ekonomik bir grubun korporatif sınırlarını aştığının ve kendisine bağlı başka grupların çıkarları haline gelebileceğinin ve gelmesinin gerekli olduğunun bilincine erer. Bu açıkça siyasal bir evre olup yapıdan karmaşık üstyapılar çevresine geçişi belirler. Bu aşama, daha önceden filizlenmiş olan ideolojilerin ‘parti’ olduğu dönemdir. Bu aşamada bu toplumsal gruplar, içlerinden biri ya da bu gruplar arasında kurulmuş olan birlik zafer kazanıncaya, kendisini kabul ettirinceye kadar ve bütün toplumsal yaşamlarında yayılınca ve böylece yalnız ekonomik ve siyasal hedefler birliğini değil fakat; düşünsel ve ahlaksal birliği de kuruncaya kadar mücadeleyi sürdürür. Ortaya korporatif planda değil evrensel planda yeni sorunlar atar: Artık bu mücadele bu sorunlar etrafında döner, böylece temelli olarak bir toplumsal grubun kendisine bağlı gruplar üzerinde egemenliği kurulur” (GRAMSCI: 268).

İkinci aşamada taraflar diğer kategorilerin bilinçlendirilmelerine ihtiyaç duymazken, üçüncü aşamada politikanın özgüllüğü sorunuyla karşılaşmaktadır. Her ekonomik eylemin politik bir karşılığında bahsedilecekse, üçüncü aşamada hegemonik bilincin gözlemlendiği söylenebilir. Yani ikinci aşamada ekonomik nitelikli sınıf ilişkilerinden, sınıf bilincinin düzeylerinin somutlaştığı politikanın özgüllüğüne dayanan, hegemonik bilince geçilir. Bu çözümlemenin üçüncü ucu daha çok askersel ilişkiler ve askeri bürokrasi çerçevesinde

şekillendiğinden, şimdilik çözümlmeyi bu noktada kesmek yerinde olacaktır. Ancak, hegemonyanın mevzi ve hareket savaşı bağlamında çok kısaca ele alınacağı kısımda bu aşamaya ayrıca değinilebilir.

2.3 Fabrika Konseyleri Dönemi

1919-1920 Fabrika Konseyleri döneminde, Gramsci, tarihsel bloğun yeniden kurulup, hegemonyanın oluşturulması ve özellikle de ideolojik eğitim bağlamında, ciddi fikirlere sahiptir. Hatırlanacağı gibi Rus devrimine giden yolda, “sovyetlere” yani şuralar sistemine rastlanır. Liderliğini Troçki’nin üstlendiği ve 1905 tarihinde başlayan bu süreçte işçi, köylü ve asker sovyetlerinden bahsedilebilir. Devrimden sonra kurulan rejimin içeriğini ve biçimini yönlendiren bu sistem, öz- yönetim yapılanmalarını ortaya çıkarır. İtalya özgülünde bir asker sovyetinin bulunmayışından yani olası bir devrime asker sınıfindan fazla ciddi destek sağlanamaması eksikliğinden bahsedilebilirse de, Gramsci açısından fabrikalar bazında oluşturulacak öz- yönetim yapılanmaları, İtalya’da yaşanması olası bir devrim üzerinde büyük etkiye sahip olacaktır.

Gramsci fabrika örgütlenmeleri düzleminde işçi sınıfının oydaşması gereken köylü yığınlarını da düşünmeden edememişti. Zira, düşünüre göre önemli olan, “*Bütün işçilerin (beyaz ya da mavi yakalı), bütün teknisyenlerin, bütün köylülerin, gerçekte toplumda etkin bütün öğeleri, üretim sürecinin aracı olmayı durdurarak onun hakimi durumuna gelmeleri, kapitalist makinede dişli olmayı bırakarak, sorumlu ve özgür görevliler olmalarıydı. Değişim onların sendika üyesi olup olmamalarıyla, hangi partiye bağlı olup olmadıklarıyla veya militan olup olmamalarıyla değil, yalnızca işçi, köylü, vb. olmalarının erdeminin kavramalarıyla sağlanacaktı*” hususuydu(FİORİ: 106-107).

Gramsci bu bağlamda, “*L’Ordine Nuovo*”nun 21 Haziran 1919 tarihli yedinci sayısından itibaren, Bolşevik İhtilali’nin iktidar organları konumunda değerlendirdiği Sovyetlerin, İtalya özgülünden yeniden üretilip inşasını konsey hareketiyle mümkün olabileceğini öngörüyordu. Üstelik Fabrika Konseyleri’nin kurulmasında pilot bölge, Torino işçi sınıfından çıkarılacak somut bir pratiğe yaslanacaktı.

Bu yolda 1906’da kurulan iç komisyonlar, bir işçi örgütlenmesi paralelinde etkin kılınacak ve uzun vadede burjuva demokrasisinin yerini alabilecek bir işçi demokrasisine dayalı altyapıyı taşıyacaktı. Böylelikle Fabrika Konseyleri, sosyalist devrimin kurulmasına “*İşlevselliğe potansiyel olarak sahip sınıf kurumları*”(YETİŞ: 1994, 146) olacaktır. Yine Yetiş’e göre Fabrika Konseyleri’nde dayanışma içine girecek köylüler de unutulmuyordu:

“Fabrikadaki iktidarı üstlenecek olan fabrika komiteleri, bir delege meclisleri sistemi içerisinde aynı semtte yaşayan emekçilerin katılımıyla kent komiserliklerine dönüştürülecek olan mahalle komitelerini de kapsayarak, kırsal alanda ise köylü örgütlerince tamamlanarak sonuçta devlet iktidarını oluşturması düşünülen, ‘İşçi ve Köylü Konseyleri’ yapılanmasının kurucu öğelerini sağlayacaktı”(YETİŞ: 146).

Gramsci, sendikaların ancak sendikalizm yapacaklarına ve Fabrika Konseyleri’nin yerlerini tutamayacaklarına inanıyordu. Fabrika konseylerinde gönüllü bir birliktelik değil, organik- doğal üyeliğe gidileceğini savlayan düşünür, bir üstyapılar kurumu olan siyasi partinin de, üretim ilişkilerinin bire-bir içinde yer almamasından hareketle, gerek partinin gerekse sendikaların konseyler kadar kapsayıcı- kuşatıcı olamayacağını savunuyordu. Dolayısıyla işçi sınıfı önce Fabrika Konseyleri doğrultusunda örgütlenecek, daha sonra da partiye doğru bir evrim yaşanılarak, Sovyetler sistemine benzer bir yapıya ulaşılacaktı.

Sonuç: Fabrika Konseyleri’nden Tarihsel Bloğa

Üstelik Gramsci, Fabrika Konseyleri’nin sendikalardan farklı işleve sahip olmaları gerektiğini, sendikaların mevcut üretim ilişkilerini onaylayarak, verili sistem içinde; iş saatlerinin kısaltılması, tatil, sosyal haklar ve daha yüksek ücret gibi sorunlarla ilgilenmekten öteye geçemeyeceklerini düşünüyordu. Oysa Fabrika Konseyleri kapitalistlerle tartışmak, pazarlığa girişmek için değil, onların yerine geçmeye yönelik bir program belirleyeceklerdi. Ayrıca ilk etapta amaç, proletarya diktatörlüğü öngören kişilerin yani komünistlerin çoğunluğu oluşturmaları da değildi. Sonuçta proleter fikirlerin baskın çıkması şüphesiz isteniyordu ama ana talep, önce işçilerin ardından da köylülerin ortak sınıfsal çıkarlarının bilincine ermeleri, kendi gruplarının erdemini hissetmeleri ve oluşturulacak hegemonya öncesi bilinçlenmeleriydi.

Bu bağlamda hegemonyanın kurulabilmesi yolunda, belli bir siyasi görüşün hedef aldığı sınıfı bilinçlendirmesi gerekliliğine değinmek gerekir. Her siyasi akım eninde sonunda belli bir sınıfı hedef aldığına göre, siyasi ideolojilerin bir diğer işlevi de, o sınıfın dünya görüşlerine katkıda bulunup, bunları zenginleştirmektir. Gramsci de bu ereğe uygun olarak, Fabrika Konseyleri’nce kurulacak, “Çalışma Okulları”nın önemine değinir. Bu okullar ya da kurslarda işçilere birinci etapta işçi olmanın ve ücretli çalışan konumunda bulunmanın önemi öğretilecektir. İşçiler bu aşamadan sonra daha verimli üretim ilişkilerini keşfetmeye yöneltilecekler, temel eğitime kavuşmasıyla beraber ise eğitimin ikinci aşaması yani “Kültür ve Sosyalist Propaganda Okulları” gündeme gelecektir. Böylelikle bu gece okulları

sayesinde işçi sınıfı, Fabrika Konseyleri'nin, proleter devrimin bir aşaması olduğunun bilincine erecekti(ADAMSON, 1980: 53).

Gramsci yukarıda değinilen öngörülerıyla hakim hegemonik ilişkiler örüntüsünü yıkıp, kapitalizmin karşısına yeni bir tarihsel blokla çıkmayı amaçlıyordu. Fabrika konseylerinde bilinçlenen işçi sınıfı, yeni öngörüler edinerek alternatif bir hegemonya bir işçi sınıfı hegemonyası oluşturacaklardı(ADAMSON: 57-59). Ne var ki bu noktada Kuzey ve Güney'de köylü konseyleri kurulmasını da dillendiren Gramsci, daha sonra bu hususun üzerine eğilmeyerek, planında ciddi bir eksiklik yaşanmasının önüne de geçemeyecektir. Ancak Gramsci'ye göre, oluşturulacak yeni hegemonik sürecin temelinde, Fabrika Konseyleri'nde odaklanacağı ve kapitalist yurttaşlık kavramının yerini yoldaşığa bıraktığı bir süreç yatıyordu(YETİŞ: 148).

Lenin'in politikanın özgüllüğü bağlamında incelediği hegemonya ve sivil toplum sorunlarını genişleten ve politikanın özgüllüğüne atıfta bulunan Gramsci, hegemonya sorununu da, dikotomiler yani zıtlıklar ilişkisi içinde değerlendirmiş, karşıtlıklar çerçevesinde mantıki bir bütünlük sağlamaya çalışmıştır(GRAMSCİ,1967:7-48). Avrupa Solu'nun özgüllüğü, sivil toplum, yönetici sınıfların meşrutiyet bunalımı, hegemonya tartışmaları gibi hususlarda, son yıllarda ki düşünsel tartışmalara gittikçe damgasını vuran ama Türkiye'de öneminin farkına, ancak; 1980'lerde varılan düşünürün kuramları, burada yeniden açıklanmayacaktır. Sonsöz olarak hegemonya/tarihsel blok ve buna bağlı çözümlemelerle yapılacak Gramsci okuma ve değerlendirmelerinin, düşünürün daha iyi anlaşılmasına kılavuzluk edeceği açıktır.

KAYNAKÇA:

- DURAL, A. Baran (2007), "Antonio Gramsci Düşüncesinde Tarihsel Blok, Hegemonya, Aydınlar ve Bunalım Süreçleri Kavramları", *TC Trakya Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt:9 Sayı: 1, s 73-86, <http://sosybilimlerinstitusu.trakya.edu.tr/dergiaralik2007.pdf>
- FİORİ, Guiseppe (1989), *Bir Devrimcinin Yaşamı: A. Gramsci* (V, Ankara)
- GRAMSCİ, Antonio (1997), *Hapishane Defterleri* (Belge, İstanbul)
- GRAMSCİ, Antonio (1967), *Aydınlar ve Toplum*(Çan, İstanbul)
- HALL, Stuart (1995), *Yeni Zamanlar* (Ayrıntı, İstanbul)
- MARX, Karl- ENGELS, Friedrich (1976), *Alman İdeolojisi* (Sol, Ankara)
- PORTELLI, Hughes (1982), *Gramsci ve Tarihsel Blok* (Savaş, Ankara)
- YETİŞ, Mehmet (1994), "Antonio Gramsci ve İtalya'da Fabrika Konseyleri Dönemi: 1919-1920" *İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa ve Balkanlar* (Aybay, İstanbul).